

УДК 378.22:373.2.011.3-051

А. В. Пасічніченко, Н. В. Ковалевська

ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВИХОВАТЕЛЯ ДНЗ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

© Пасічніченко А. В., 2016
<http://orcid.org/0000-0002-5500-0070>

© Ковалевська Н. В., 2016
<http://orcid.org/0000-0003-1149-4109>
<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.57610>

Стаття містить результати теоретичного та експериментального дослідження психологічної компетентності педагога. Визначено та охарактеризовано зміст, особливості та структуру психологічної компетентності. Доведено, що психологічна компетентність є однією з визначальних у структурі педагогічної діяльності сучасного педагога та складовою його професійної компетентності. Психологічна компетентність представляє собою узгодженість між знаннями, практичними вміннями і реальною поведінкою, яку педагог демонструє в процесі педагогічної взаємодії.

Встановлено, що майбутні вихователі ДНЗ часто переживають низку труднощів, пов'язаних із застосуванням досягнень психології у професійній практичній діяльності. Зазначено, що при відборі змісту матеріалу, що викладається, необхідно враховувати як його наукову, так і практичну зорієнтованість. Це дає студентам розуміння практичної цінності психологічних знань та можливостей їх використання.

Ключові слова: педагогічна діяльність, майбутній вихователь, професійна підготовка, психологічна компетентність.

Пасичниченко А. В., Ковалевская Н. В. Формирование психологической компетентности будущего воспитателя дошкольного учебного заведения в процессе профессиональной подготовки.

Статья содержит результаты теоретического и экспериментального исследования психологической компетентности педагога. Определено и охарактеризовано содержание, особенности и структуру психологической компетентности. Доказано, что психологическая компетентность является одной из определяющих в структуре педагогической деятельности современного педагога и составляющей его профессиональной компетентности. Психологическая компетентность представляет собой согласованность знаний, практических умений и реального поведения, которое педагог демонстрирует в процессе педагогического взаимодействия.

Установлено, что будущие воспитатели ДУЗ часто испытывают ряд трудностей, связанных с использованием достижений психологии в профессиональной практической деятельности. Указано, что при отборе

содержания материала, который преподается, следует учитывать как его научную, так и практическую направленность. Это даёт студентам понимание практической ценности психологического знания и возможности их использования.

Ключевые слова: педагогическая деятельность, будущий воспитатель, профессиональная подготовка, психологическая компетентность.

Pasichnichenko A. V., Kovalevs`ka N. V. Formation of psychological competence of future pre-school teachers during professional training.

The article contains the results of theoretical and experimental study of teacher`s psychological competence. The contents, characteristics and structure of psychological competence are determined and described. It has been proved that psychological competence is one of the defining ones in the structure of modern teacher`s pedagogical activity and a component of his/her professional competence. Psychological competence is a consistency between knowledge, practical skills and actual behavior a teacher demonstrates during the pedagogical interaction.

Psychological competence, along with special and methodical ones, is an integral part of the professional competence of a modern pre-school teacher.

It`s been found out that future pre-school teachers often experience a number of difficulties associated with the use of achievements of psychology in professional practice. It`s been noted that selecting the content of material taught, its scientific and practical orientation should be considered. It provides students with an understanding of the practical value of psychological knowledge and opportunities to use them. These are the practice-oriented courses which provide the study of material of immediate practical significance, as well as the formation of ability to use psychological knowledge to solve practical problems.

Key words: pedagogical activity, competence, professional competence, psychological competence.

Постановка проблеми. На сучасному етапі модернізації професійної освіти одним з головних завдань педагогічних вузів є випуск професійно-компетентного спеціаліста. Ключовою фігурою в педагогічному процесі ДНЗ є вихователь, покликаний усебічно сприяти і керувати процесом навчання, виховання дитини.

Педагогічна діяльність особлива за своєю складністю. Її ефективність залежить від рівня розвитку психологічної компетентності, оскільки компетентний у цій галузі педагог може скористатися всім арсеналом психологічних ресурсів, необхідних у конкретній ситуації, він володіє достатнім запасом психологічним знань, що дозволяють приймати компетентні рішення, може правильно організувати взаємодію з вихованцями, щоб уникнути професійних деформацій, розчарування в собі і своїй діяльності.

Тобто рівень психологічної компетентності педагога визначає рівень його професійності.

Психологічна компетентність – це одна із підструктур професійних якостей особистості, без якої неможлива реалізація нових сучасних підходів в освіті. Сформованість психологічному компоненту професійної компетентності гарантує забезпечення взаєморозуміння і співробітництва в підсистемах «вихователь-дитина», «вихователь-батьки», «батьки-дитина», «дитина-дитина».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема вдосконалення системи освіти шляхом підвищення рівня компетентності педагога активно обговорюється у науці. Вчені Н. Босак, Ю. Головач, С. Максименко, О. Палій, В. Родіонов та ін. присвятили свої наукові дослідження вивченню різноманітних аспектів формування професійної, комунікативної та психологічної компетентності. Соціальні, організаційні, психологічні, педагогічні аспекти проблеми компетентності висвітлено в роботах І. Ісаєва, Н. Кузьміної, Л. Подимової, В. Сластьоніна та ін. А. Гідрон, В. Девятко, Ю. Ємельянов, А. Журавльов, Р. Максимова, Л. Петровська і ін. визначали сутність понять соціально-психологічної та комунікативної компетентності. Особливості формування психологічної компетентності розглядаються у дослідженнях М. Аргайл, А. Брушлинського, Л. Лазаренко, М. Лук'янової, О. Полуніної, Т. Щербакової та ін. В останні роки з'явилися емпіричні дослідження різноманітних аспектів психологічної компетентності вчителя (О.В. Алферов, О.В. Гутко, М.М. Корчагіна, С.А. Мансурова, С.М. Чаткіна, Т.М. Щербакова, І.С. Якиманська).

У той же час потребують визначення і розкриття психолого-педагогічних умов формування психологічної компетентності сучасного вихователя, теоретичний аналіз різних аспектів зазначеної проблеми, то є об'єктивною необхідністю у вдосконаленні професійної компетентності вихователя ДНЗ як суб'єкта педагогічної діяльності зумовили вибір теми даного дослідження.

Мета дослідження – розкриття суті дефініції психологічна компетентність вихователів ДНЗ та особливостей її формування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на очевидну значимість проблеми на сьогодні немає єдиного підходу до розуміння поняття «психологічна компетентність». Так, психологічна компетентність визначається як сума необхідних психологічних знань (О.Д. Алферов) і психологічних

навичок (І.С. Якиманська), ступінь відповідності знань, умінь та навичок вирішенню проблем на психологічному рівні (М.Є. Бершадський), інтегрований особистісний ресурс у формі психологічних функцій (С.М. Чаткіна).

Щербакова Т.М. [8, с. 10] наголошує, що психологічна компетентність є інтегральною акмеологічною характеристикою педагога, яка забезпечує конструктивне вирішення завдань професійної діяльності, спілкування і саморозвитку. Дана характеристика дозволяє вчителю доцільно використовувати особистісні ресурси, мінімізувати витрати, актуалізувати приховані можливості інших, конструювати продуктивні моделі саморозвитку.

Лазаренко Л.А. [5, с.67] відзначає, що психологічна компетентність повинна включати в себе здібність педагога сприймати психологічну інформацію, усвідомлювати її, вибудовувати на її основі систему взаємин, приймати грамотно виважені рішення. Психологічною компетентністю позначають сукупність визначених якостей особистості, які зумовлюються високим рівнем її психолого-педагогічної підготовленості і забезпечують високий рівень самоорганізації педагогічної діяльності.

У роботі Андронові Н.В. [2] зазначається, що даний вид компетентності завжди співвідноситься з діяльністю спеціаліста, є частиною його психологічної культури, свідченням професіоналізму, інструментом, який забезпечує ефективність професійної діяльності.

Полуніна О.В. [7, с. 2] визначає психологічну компетентність – як здатність особистості ефективно застосовувати структуровану систему знань для побудови та налагодження процесу особистісної, соціальної й професійної взаємодії. Психологічну компетентність слід відрізнити від психологічної готовності і професійної майстерності, її природа складається з відповідних знань, уявлень, стереотипів. Як складову професійної підготовки вчителя, сукупність знань, умінь і навичок з психології; чіткість позиції щодо її ролі в професійній діяльності педагога; уміння використовувати психологічні знання в роботі; уміння бачити за поведінкою дитини її стан, рівень розвитку пізнавальних процесів, емоційно-вольової сфери, рис характеру; здібність оцінювати ситуацію у взаєминах з дитиною, колективом дітей і обирати раціональний спосіб спілкування, розкриває психологічну компетентність О.Д.Алферов [1, с. 116].

Своєрідність погляду на дану дефініцію має Казаннікова О.В. [3], яка підкреслює, що психологічна компетентність педагога позначає можливості людини, яка займається педагогічною діяльністю. Це комплексний термін, і він не зводиться ні до педагогічних здібностей, ні до освіченості учителя в сфері педагогіки та психології, ні до комплексу особистісних рис. Психологічна компетентність розглядається як максимально адекватна, пропорційна сукупність професійних, комунікативних та особистісних якостей педагога, які забезпечують не тільки загально професійну підготовленість, а й високий рівень професійної самосвідомості, уміння керувати своїм психічним станом.

У сучасній психології є різні погляди щодо класифікації і структурної наповненості психологічної компетентності. Так, Л. Лазаренко, Т. Щербакова у системі психологічної компетентності відокремлює такі її підсистеми – когнітивну, комунікативну, соціальну й аутопсихологічну.

У структурі психологічної компетентності Н.В. Андропова [2] виділяє два основних блоки: інтелектуальний (когнітивний) – психологічні знання і психологічне мислення та практичний (дієвий) – психологічні уміння та навички.

Психологічна компетентність згідно висновків Куликової І., Кузьміної Н., Пазухіної С. та ін. має кілька взаємопов'язаних підструктур: соціально-перцептивну, соціально-психологічну, аутопсихологічну, психолого-педагогічну і комунікативну компетентність.

Лук'янова М.І [6] як основні складові психологічної компетентності виділяє три блоки. Перший – психолого-педагогічна грамотність (знання, які називають загально-професійними); другий – психолого-педагогічні уміння (здатність учителя використовувати свої знання в педагогічній діяльності, в організації взаємодії); третій – професійно важливі особистісні якості, які відображаються в професійній діяльності, впливають на вихованців, забезпечують своєрідність зовнішньої реалізації знань та умінь.

Отже, виходячи з вищесказаного можна зробити висновок, що психологічна компетентність – це складова професійної компетентності фахівця. Вона визначається узгодженістю між знаннями, практичними уміннями і реальною поведінкою, яку педагог демонструє в процесі педагогічної взаємодії.

Незважаючи на однозначну важливість психологічної компетентності, варто зазначити, що на сьогодні існує ряд проблем у її формуванні. З метою вивчення усвідомлення студентами необхідності психологічних знань у діяльності вихователя ДНЗ та стану сформованості психологічної компетентності нами проведене експериментальне дослідження. Дослідженням було охоплено 82 студенти стаціонарної та заочної форм навчання.

У результаті опитування студентів вдалося виявити типові висловлювання, що відображають їхнє уявлення про психологічну компетентність і те, яку роль вона відіграє в педагогічній діяльності. Найбільш поширені серед них є наступні: «компетентність допомагає завоювати авторитет», «дає почуття впевненості, стабільності», «дозволяє краще розуміти іншого», «краще спілкуватися», «легко вийти зі складної ситуації», «володіти собою», «передбачити результат своїх дій» та ін. Менше висловлювань стосується усвідомлення зв'язку психологічної компетентності й здатності підтримати інших, підвищити статус психологічного здоров'я підопічних і свого. На останньому місці за чисельністю були висловлювання, що характеризують психологічну компетентність як цінне професійно-особистісне утворення, яке дозволяє перейти на новий рівень вирішення професійних задач. Ця картина є свідченням, перш за все, того, що майбутній вихователь орієнтований більшою мірою на часткові інструментальні компоненти компетентності.

Позитивним є те, що всі досліджувані відзначили важливість урахуванням у навчально-виховному процесі вікових та індивідуальних особливостей психічного розвитку як окремої дитини, так і закономірностей становлення та функціонування групи в цілому. Студенти високо оцінюють свої вміння цілеспрямовано організовувати спілкування з вихованцями, публічно виступати, зацікавити дітей, організувати їх роботу, здійснювати індивідуальний підхід. Нижче - прогностичні, дослідницькі та корекційні уміння.

Вивчаючи стан практичної підготовки студентів до реалізації психологічного підходу нами виявлено, що переважна більшість досліджуваних (67 %), які прийняли участь в опитуванні, змогли назвати значну частину індивідуальних психологічних особливостей дітей, які слід враховувати вихователю в роботі. Серед названих найчастіше зустрічаються: вік, характер,

здібності, темперамент, рівень розумового розвитку, пізнавальні та емоційно-вольові процеси. 30% студентів визначили важливим врахування умов сімейного виховання, 25% – статевої належності. 18% відповідей стосувалася таких особливостей особистісного розвитку, як самосвідомість, мотиви поведінки, розвиток різних видів діяльності (комунікативної, трудової). Такі результати свідчать, що майбутні вихователі ДНЗ мають достатній рівень теоретичних знань про особливості психічного розвитку дитини.

Однак, виявилось, що значна частина студентів не мають чіткого уявлення про особливості впровадження психологічного підходу до дітей. Вказуючи, що основною причиною неможливості його реалізації недостатня практична підготовка (36%).

З метою компенсації дефіциту психологічних знань вважають за необхідне звернутися до методичної літератури. Зазначають, що кількість доступної інформації як у друкованих виданнях, так і в мережі Інтернет достатня. Але переважна більшість її спрямована на висвітлення важливості врахування психологічних особливостей дитини, а не на методичні вказівки щодо реалізації в практичній діяльності.

Для уточнення даних ми визначали ставлення студентів до педагогічної діяльності (методика А.А. Реана), оскільки вважаємо, що високий рівень зацікавленості майбутньою професійною діяльністю є передумовою для підвищення її успішності. Результати дослідження показали, що більше половини опитаних (62 %) виявили високий індекс задоволеності та індекс вище середньої задоволеності обраною професією. У них є бажання працювати у дитячому садку і якби знову довелось вибирати професію, то вибрали професію вихователя. Такі дані свідчать про свідомий та мотивований вибір професії педагога, а отже про бажання підвищувати рівень професійної підготовки.

Аналіз результатів опитування показує, що майбутні вихователі чітко усвідомлюють важливість психологічної компетентності, однак при достатньому рівні теоретичної підготовки, існують деякі проблеми з реалізацією її практичного компоненту. Зазначимо, що одночасно з теоретичним вивченням психології потрібна безпосередня практична робота студента з дітьми, яка може бути під час практики. Однак, остання не передбачена на молодших курсах. Це означає, що з самого початку є розрив

між теоретичною та практичною підготовкою. Саме це породжує у багатьох студентів і ставлення до психології як до абстрактної науки. Лише після проходження педагогічної практики студенти змінюють ставлення до психології, починають розуміти її практичну значущість.

З метою підвищення якості професійної підготовки вихователів дошкільних закладів у процесі формування психологічної компетентності варто звернути увагу на те, що психологічні знання, навички та уміння повинні забезпечити їх чіткими уявленнями про закономірності та механізми функціонування психіки дитини, озброїти конкретною методикою впливу на неї.

При відборі змісту матеріалу, що викладається, необхідно враховувати як наукову, так і практичну його зорієнтованість. Саме практична зорієнтованість курсів передбачає вивчення матеріалу, який має безпосереднє практичне значення, а також формування уміння використовувати психологічні знання для вирішення практичних завдань.

У процесі навчання студентів нами широко використовуються питання проблемного характеру, за допомогою яких активізується пізнавальна діяльність, стимулюється прагнення до самостійного пошуку додаткового матеріалу, за допомогою проблемних питань. Так, наприклад, обґрунтувати твердження видатних науковців: «Дитина не розвивається і виховується, а розвивається, виховуючись і навчаючись» (С.Л. Рубінштейн), «Гра для дитини не є просте згадування про пережите, а творча переробка пережитих вражень, комбінування їх і побудова із них нової дійсності, яка відповідає запитам і нахилам самої дитини» (Л.С. Виготський).

Знання та уміння перш ніж стати внутрішніми, мають пройти відпрацювання у зовнішньому, матеріальному плані – на навчальних задачах чи життєвих моделях. Викладач може моделювати цілісні педагогічні ситуації, що зустрічаються у роботі вихователя. Наприклад, пошук індивідуального підходу до важковиховуваної дитини на основі опису його типової поведінки; у розгорнутій характеристиці дитини знайти ознаки типу темпераменту і на основі цього окреслити найдоцільніші шляхи його навчання та виховання.

Можна запропонувати студентам різні типи завдань: одні спрямовані на виявлення вікових особливостей та закономірностей розвитку дітей (психологічний аналіз поведінки дитини за описаною ситуацією; аналіз

протоколів і узагальнених результатів психологічного дослідження; аналіз дитячих малюнків та інших результатів діяльності; аналіз висловлювань дорослих про дітей та їх розвиток тощо), інша – на виявлення закономірностей організації взаємодії дорослого та дитини (задачі на педагогічне бачення, уміння окреслити шляхи виховного впливу, попередити педагогічні помилки; задачі на розуміння мотивів поведінки дитини, уміння педагога узагальнювати, встановлювати правильні взаємини з дітьми тощо).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результати аналізу психолого-педагогічної літератури свідчать про те, що психологічній компетентності педагога приділяється значна увага. Психологічна компетентність, поряд з фаховою (спеціальною) та методичною, є невід’ємною складовою професійної компетентності сучасного вихователя ДНЗ.

У психолого-педагогічних науках створено багатий фонд ідей та теоретичних положень, що становлять основу досліджень професійної компетентності, але недостатньо розроблені підходи до їх продуктивного використання в процесі засвоєння психологічного компонента педагогічної освіти.

Проведене нами експериментальне дослідження свідчить про те, що майбутні вихователі часто переживають низку труднощів, пов’язаних із застосуванням досягнень психології у практичній професійній діяльності. Як правило, проблеми, з яким вони стикаються – це недостатній рівень усвідомлення себе як носія і транслятора психологічної компетентності, сумніви в власній професійній самоефективності, розходження між рівнем психологічної інформованості і вмінням практичного використання набутих знань.

При відборі змісту матеріалу, що викладається, необхідно враховувати як його наукову, так і практичну зорієнтованість. Це дає студентам розуміння практичної цінності психологічних знань та можливостей їх використання.

Дане дослідження не претендує на вичерпний розгляд проблеми. Його перспективу вбачаємо у подальшому поглибленому вивченні питань підвищення рівня психологічної компетентності майбутніх вихователів ДНЗ, зокрема, пошуку ефективних шляхів формування різних її підструктур: соціально-перцептивної, соціально-психологічної, аутопсихологічної, психолого-педагогічної і комунікативної компетентностей.

Література

1. Алферов А.Д. Опыт и проблемы повышения психологической компетентности учителя/ А.Д. Алферов //Вопросы психологии. – 2001. – № 4. – С. 116- 120.
2. Андропова Н.В. Умение разрабатывать психолого-педагогические рекомендации как компонент психологической компетентности учителя: автореф. дис. на соискание учён. степени канд. психол. наук: спец.: 19.00.07 «Педагогическая психология» / Н.В. Андропова. – Казань, 2000.- 16 с.
3. Казаннікова О.В. Психологічна компетентність педагога [Електронний ресурс] / О.В. Казаннікова. – 2012. – Режим доступу: [<http://sworld.com.ua/konfer29/1200.pdf> SWorld – 18 -27 December 2012 <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/conference/the-content-of-conferences/archives-of-individual-conferences/december-2012-MODERN>].
4. Куликова Т.И. Психологическая компетентность учителя начальных классов: учебное пособие/ Куликова Т.И., Дёкина Е.В., Пазухина С.В. – Тула: Изд-во «Имидж Принт», 2011. – 98 с.
5. Лазаренко Л.А. Психологическая компетентность педагога как фактор профессионализации/ Л.А. Лазаренко // Современные наукоёмкие технологии. – 2008. – № 1. – С. 67–68
6. Лукьянова М.И. Психолого-педагогическая компетентность учителя: Диагностика и развитие/ М.И. Лукьянова. – М.: Сфера, 2004. –144с.
7. Полуніна О.В. Психологічна компетентність викладача вищого педагогічного навчального закладу як чинник успішності управління процесом учіння студентів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. психол. наук: спец.: 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О.В. Полуніна. - К., 2004. – 16 с.
8. Щербакова Т.Н. Психологическая компетентность учителя: акмеологический анализ: автореф. дис. на соискание учён. степени докт. психол. наук: спец.: 19.00.13 «Психология развития, акмеология»/ Т.Н. Щербакова. – Ростов н/Д., 2006. – 26 с.